

Egy Jókai-regényhős 1848-ban

Az *Egy az Isten* történelmi háttéréről és Adorján Manassé prototípusáról sok vita folyt attól kezdve, hogy Borbély István *Torockó története 1848—49-ben* (Kolozsvár, 1906) című munkájában a kérdést felvetette, egészen addig, amíg Gyallay Domokos *Egy táj tükröződése irodalmunkban* című tanulmányában (*Irodalomtörténet*, 1958. 3—4.) visszatért reá. Hogy Adorján Manassé az idealizált Jókai-hősök közé tartozik, az nem volt vitás. De az a kérdés, hogy az író Torockó múltjából mit és hogyan használt fel regényéhez, s mi az, amit a regényben a főhős, a valóságban más vitt véghez, tovább vitatható. Mikó Imre tanulmánya, amelyből alább egy részletet közlünk, betekintést nyújt Jókai alkotói műhelyébe, s ugyanakkor a román—magyar kapcsolatok egy fontos szakaszát is új oldalról világítja meg.

Torockó 1848-ban

Az *Egy az Istent* 1876. október 1-én kezdte közölni *A Hon*. Könyvalakban 1877 folyamán jelent meg. Az első kiadáshoz csatolt jegyzetekben Jókai megemlíti, hogy *A Honnal* egyidejűleg egy bécsi lap is közölni kezdte a regényt. Mikor aztán a vége felé az olasz hadjárat alatti visszaélések témájára került sor, egyszerre abbamaradt a közlés. Így a szerkesztő csakugyan szaván fogta a szerzőt, aki a regénynek ezt az alcímet adta: „Egy történet, melynek soha sincsen vége.”

A történet valójában Torockó története, annak is egy szakasza 1848 tavaszától, amikor Adorján Manassé, akinek felfelé ívelő hivatali pályáját kettétörte a rendi alkotmány eltörlése, Olaszországba utazik, egészen 1859-ig, amikor Manassé a villafrancai fegyverszünet után visszatér Torockóra. A regény fő cselekménye mégsem Olaszországban játszódik le, hanem a kis bányavárosban, ahova Manassé magával hozza Zboróy Blanka grófnőt, s a 48/49-es forradalmi év eseményein átmentti családját és Torockó egész népét.

Adorján Manassé méltó regényhős, mert egy eszményített kisközösség lakóinak legjobb tulajdonságai testesülnek meg benne. Hiszen a regény szerint Torockón az emberek egymást meg nem ölik, bosszút nem állnak, és csak egyszer szeretnek, Manassé pedig a legmagasabb szinten egyesíti magában a Székelykő alatti Utópia uralkodó erkölcsseit. Olyan szinten, hogy már elszakadna a valóságtól, ha vissza nem húzná magához annak a földnek a története, amelyből kinőtt. Az írónak a történelemből kellett tényanyagot merítenie, hogy Manassé hihetővé váljék, s Torockó története nem egy támpontot nyújt, amelyhez egy holdbeli hős lehorgonyozható.

Fentebb Jókai Torockóját Utópia, vagyis Seholsincs szigetéhez hasonlítottuk. A valóságos Torockónak is van valami sziget jellege. Természet és társadalom egyaránt szigetetté tette. A sziklavölgybe, ahol a bányaváros elterül, csak egy szűk patakparton lehet eljutni Borév felől, illetve a Kőköznek nevezett szoroson át Nagyenyed irányából. Az északnyugati bércoldalt a Bükk és a Tilalmas erdeje borítja, délkelet felől a Székelykő barlangoktól megszagott szikláik állnak őrt a bányaváros felett. Mindkettő oldalán lépcsőzetes szántóföldek, a kövecses talajon „ritka” búza terem.

A lakosság kilencetizede akkor vasbányászattal foglalkozott. A kohókhoz és a verőkhöz a vizet a Torockón Szentgyörgy irányából átfolyó Havaspatak szolgáltatta. Bővíz idején tizenkétezer métermázsa vasnál többet termeltek, ami mászóját 18 forinttal számítva személyenként heti 3-5 forint jövedelmet jelentett. A szénégetéshez szükséges fát a havas erdeiből, főként Nagyoklos, Újfalu, Podzága, Szolcsva, Szurduk, Magura, Vidaly és Borév környékéről szállították a lovak hátára fölrakott mogyoróhánccs kasokban.

Torockó és a szomszédságában fekvő Torockószentgyörgy jobbágyfalu lakosága magyar, a szomszéd községeké román volt. A két népeiséget azonban összekapcsolta a gazdasági érdek. A torockói bányamunkás kis korától fogva apja mesterségét tanulta, a föld megművelését a szomszéd falusi román parasztgazdák vállalták. Sokan közülük szénégetőnek is beálltak. A torockói vasat pedig szerzőszámok, ekevas, ráfvas formájában főként a Mócvidéken adták el Dévától Bánffy-

hunyadig. Ha nincs, aki a földet megművelje, Torockó kenyér nélkül marad; ha nem kap fát a szomszéd községek erdejéből, vagy sztrájkolnak a szénégetők, a kohók és a verők nem termelnek több „vaskenyeret”.

Jobbágykodásának hosszú ideje alatt Torockó elszigetelődött Aranyosszék magyar lakosságától, de elnyomatása ellenére jómódban élt. Ez teremtette meg a lehetőséget arra, hogy fenntartsa a szomszéd községektől elütő városias viseletét, évszázadokon át fiú- és később leányiskolát is tartson fenn, ahova különben székelly alumusok és szomszédfalusi román fiúk is jártak. Id. Sebes Pál rektor, akinek *Erköltsi tükör* című könyvecskéjét sokáig tanították az iskolákban, azzal szeretett dicsekedni, hogy tanítványai között volt egy Kriza János és egy George Bariț. A torockóiak a reformáció idején mind egyistenhívők lettek, ezért nevezték a kis bányavárost egyesek unitárius Rómának.

Igy élt Torockó, amikor a márciusi ifjak, köztük Jókai, megfogalmazták a tizenkét pontot. De több mint egy hónap telt el, amíg a szabadság szele Torockón is fújni kezdett. Április 13-án székgyűlést tartottak Kövenden, ahol Torockó részéről id. Bosla Ferenc, Sárdi Samu lelkész és Sakó István vett részt. Pár nap múlva a torockói házakat is kizöldágták, a nép a Kővár utca felé vonult, ahol a szegényketrec állott. Ez egy olyan büntetőhely volt, amelybe a részeg embereket zárták, amíg kijózanodtak. Most a ketrechez láncolták Werbőczy *Hármaskönyvét* és az erdélyi törvények gyűjteményét, az *Approbatákat*. Majd rőzsét raktak alájuk, s Demény Andor, kovájából szikrát csiholva, meggyújtotta a könyveket. Amíg hát Kövenden, Tordán, Kolozsvárt az unió érdekében hoztak határozatokat, a torockóiak azt pusztították el, ami őket évszázados jogtalan jobbágyorsukra emlékeztette — a feudális törvénykönyveket.

Arról is van feljegyzés azonban, hogy míg az ifjúság a tűz körül foglalatoskodott, a higgadtabbak Sakó István városbíró körül csoportosultak, és rázendítettek a „Szívemet hozzád emelem / És benned bízom, Uram” kezdetű zsoltárra. Jókai is ezt a zsoltárt énekelte el a rangját és vagyonát feláldozó Zboróy Blankával a Tordai-hasadék barlangjában, amikor Manassé visszahozza az ellentáborból két elfogott testvérét, Jonathánt és Simont. Az idősebb testvér, Adorján Aron (Gábor Aron tükörképe) tanította reá. Az ének itt is, ott is a megbékélés szellemét sugallja.

Sakó István akkor középkorú ember volt, harminckilenc éves. A mérsékelték közé tartozott, tudta, hogy a vigasságnak megjöhet a böjtje. Beszélt-e vele erről Jókai, aki 1876. augusztus 6-án Torockón meghallgatta a 48-at megért öregeket, vagy valaki más tájékoztatta az íróat az 1848. áprilisi eseményekről, nem tudható. De az *Egy az Isten* első könyvének ötödik fejezetében, miután az olasz vonaton Manassé költői szavakkal mesél Blankának Torockóról, s a grófnő megkérdi, „mért nem megy ön abba én szép völgyházába?” — Manassé azt válaszolja: „Azért, mert az ott lakóknak most nagy örömük van — s abban én nem osztozom. Majd, ha egyszer valami nagyon nagy bajuk lesz, akkor meglehet, hogy odamegyek és megosztom azt velük.”

Sakó István életrajza nem sokban különbözik azokétól, akik munkájukkal és szervezőképességükkel vagyont szereztek, s bánya-, kohó- és verőtulajdonosok lettek Torockón. 1809-ben született, május 15-én keresztelték meg, apja szintén az István nevet viselte, anyja Czupor Judit, törzsökös torockóiak. Tanulmányait szülővárosában kezdte, és Tordán folytatta, ahol még öt osztályt végzett. Aztán hazatért, és maga is apja bányájában dolgozott, mivel itt a bánya és tartozéka rendszerint egy vagy több család tulajdona volt (Botárok, Tóbisok, Simonok, Vernesek verője). Még mielőtt betöltötte volna huszadik életévét, megházasodott. Felesége, Lengyel Sára ugyancsak jómódú bányásznak volt a leánya. Feljegyezték: száz aranyat kapott hozományként azzal a feltétellel, hogy ha elválnának, a férj köteles visszafizetni az apósna. Torockón ugyanis csak Jókai szerint szeretnek mindössze egyszer az emberek. Regényének is az a német címe: *Die nur einmal lieben*. A valóságban a szerelemnek itt sincsenek más törvényei, mint máshol.

Házasságuk termékeny volt: négy leányt és egy fiút nemzettek, de leszármazó csak a legnagyobbik leány, Judit és a fiú, István után maradt. Az *Egy az Istenben* Manassének van egy ikertestvére, a szerencsétlen sorsú Anna, aki a távolból is megérzi, ha Manasséval valami történik. A Sakó családban az ifjabbik Istvánnak volt egy ikertestvére, Zsuzsanna, de korán elhalt. Sakó István — a 48-as, ahogy Torockón nevezik — apjának 1830-ban bekövetkezett halála után vette át a bánya vezetését. Amikor 1843-ban anyja is meghalt, ő lett a család „öregé”, pedig csak harmincnégy éves volt. 1848 tavaszán ő volt a községi bíró és az egyházközségi gondnok, ehhez járult még a nemzetőrség parancsnoki tisztsége. Torockó legválságosabb évében tehát az ő kezében összpontosult a közigazgatási, a lelki és a katonai hatalom.

A nemzetőrség megalakulásának előzményeihez tartozik, hogy az erdélyi országgyűlés — a május 15-én tartott balázsfalvi nemzeti gyűlés határozata ellenére — megszavazta az uniót. A nemzetiségi ellentétek kiéleződtek, egyelőre mindenki önvédelemre gondolt. De tudjuk, hogy a fegyverek egy idő múlva maguktól is elszűnnek. Június 11-én ismét csak Kövenden gyűltek össze Aranyosszék rendei, hogy megkezdjék a nemzetőrség szervezését. Nyomban utána Torockón is megindult a toborzás, annál is inkább, mert a bányavároska Torockószentgyörggyel együtt elszigetelten állott. Lakosságát jobbagyosorba kényszerítették, így helyzete hasonló volt a környező román községek most felszabaduló jobbagyságához.

A hivatalos összefoglalásban mintegy százhusz nemzetőr szerepel. Az újoncok nem itt, hanem a honvédség kötelékében teljesítettek szolgálatot. A nemzetőrök közül 59 puskás volt, kovás puskákkal felszerelve, és 13 pisztolyos, ez utóbbiak többnyire cigányok. A többi saját gyártmányú lándzsákkal volt ellátva. Kardot csak a parancsnokok hordtak. Egyetlen ágyújuk volt, amelyet maguk állítottak össze, a golyókat a verők nagykalapácsán kovácsolták. Áron bácsinak a Kő oldalába épített „ágyúí” csak Jókai képzeletében léteztek.

A torockóiak bizonyára jelentették a Torda megyei parancsnokságnak a nemzetőrség megalakulását, mert Kemény Farkas őrnagy sietett válaszolni. „Örömmel fogadlak hát én — úgymond — titeket zászlóm alá, és ahányszor szükség van nektek segedelemre, mindannyiszor jelentsetek, és oly nagy erővel, millyel csak lehet, segíteni foglak titeket, s így, hogy zászlóm alá jöjjetek, csakis hűltétel szükséges, mely annyit teszen, hogy parancsolatomnak engedelmeskedni fogtok...” Ugyanakkor azt is közli, hogy parancsot kapott, el ne mozduljon sem ő, sem őrsége Tordáról. Mégis arra inti a tétovázókat, akik ürügyként fogják felhozni, hogy a parancsnokság nem ment ki Torockóra az esküt bevenni, nehogy át próbáljanak állni az ellenfélhez, mert az ilyenekkel „ez őrség mint legnagyobb ellen-ségével” fog bánni. A torockószentgyörgyieknek is izeni, nehogy árulásba elegyedjenek, „mert jaj nekik”.

Kemény Farkasnak bizonyára voltak értesülései Torockó szorongatott helyzetéről. Talán azt a levelet is ismerte, amelyet Moga major szeptember 9-én Torockó és Szentgyörgy közönségéhez intézett:

En a béke szívelő a napokban békességre intettem volt önöket, de önök felszólításomra még felelni sem akartak, minek következtében fegyveres erővel kényteleníttem önöket békességre inteni, s a körökben s önök szomszédságában lakó románok üldözéseitől fékezni.

Fölszólítom tehát önöket, hogy ha a békének barátjai s béke kedvelők, a kezekben levő fegyvereket minden hozzá tartozó municióval rakják le, a béke jelét (fehér zászlót) azonnal tűzzék ki és minden béke szívelő egyén fehér szalagot viselni köteleztetik, mit ha megtesznek, személy és vagyona nézve biztosíthatnak, ellenkező esetben faluikat felgyújtatom, az elmentállókat keményen megbüntettem s még egyéb károktól is tarthatnak.

Szeptember 9-ikén 848

Moga major

A két Moga testvér közül Dumitru ügyvéd és táblabíró, Iosif pedig (1827—1879) községi jegyző volt 1848-ig, akkor Avram Iancuhoz csatlakozott, és tribun lett Offenbányán. A forradalom után tovább szolgált a közigazgatásban, s mint szolgabíró vonult nyugalmába. Az idézett levélben őrnagynak írja magát, máshol mint prefektus és tribun szerepel. Stílusa hivatalos, írása határozott, minden betűje mintha egy-egy felkiáltójel volna. Moga egyike volt a tribunoknak az Offenbánya és Torda közötti területen. Avram Iancu mai kutatója, Liviu Maior idézi Moga leírását a 48 nyarán kialakult helyzetről: „a dombok megteltek fegyverekkel, a lándzsák csillogtak, a fegyverek szünet nélkül szóltak Tordától Biharig.” (Avram Iancu — Scrisori, Cluj, 1972. 29.)

Torda és Torockó között egy időre megszakadt a kapcsolat.

Két tábor határán

Torda megye főispánja akkor gr. Thorotzkay Miklós volt abból a torockószentgyörgyi birtokos családból, amelytől a bányásznap évszázadokon át szenvedett. Amint megjött a hír Torockóra, hogy a pesti országgyűlés eltörölte a földesúri robotot, a dézsmát, az úrbéri szolgáltatásokat, a torockóiak hozzáfogtak sérelmeik felsorakoztatásához, és egy terjedelmes, mai fogalmak szerint két és fél szerzői ívnyi emlékiratot készítettek: „Történet leírása és ismertetése 1291-től 1848-ig Torockó[na]k.”

Az 1848-as pesti és kolozsvári országgyűlés törvénycikkeinek életbelépése, az úgynevezett jobbágyfelszabadítás után is, a torockóiak iratukban még mindig azt panaszolják, hogy a volt földesúr félévi robotot, pénzbeli féltaxát és vaddézsámot követel rajtuk. Egy korábbi keletű iratukban pedig azt sérelmezik, hogy a korcsmálás joga és a mészárszéktartás a földesúré maradt.

Ezek a torockóiakat anyagi létükben érintő kérdések gátolták a bányásznépet abban, hogy fenntartás nélkül alávéssze magát Torda irányításának, amikor ott a főispán régi elnyomójuk volt. Egyébként Tordán is szervezkedni kezdtek a polgári elemek, s lemondásra szólították fel gróf Thorotzkayt. Ők maguk pedig „jóléti bizottság”-ot alakítottak, amely bizonyára kevésbé volt forradalmi, mint a Robespierre-féle Comité de Salut public. Ez a háttere annak az erőlyes hangú, de ugyanakkor mentegetőző levélnek, amelyet Kemény Farkas — szokása szerint dátum nélkül — 'Sakó Istvánhoz intézett:

Százados úr!

[...] *Úgy látom, hogy titeket bujtogatnak, s egy gyalázatos fegyvert használnak. Úgy látom, hogy a Kamarilla, amelyet ti értetek hogy mit teszen, ellenetek is felfogta fegyverét, s azon dicső Szabadságot, amelyet nyertetek magik magatok által, el akarja raboltatni — nem akartok főispáni szónak hinni. Nem! Mégpedig azért, mert földesuratok volt — higgyetek nekie, én vagyok kezes, nekem hisztek, nekem hinni tartoztok, én a Miniszterium mellett tettem hitemet le, s így a Szabadság mellett [...]]*

Nehéz a szálakat kibogozni az egymást szeszélyesen váltó, hiányos és kutyafuttában írt levelek között. Annyi azonban bizonyos, hogy 1848. szeptember 19-én, az új naptár szerint október 7-én muzsinai keltezéssel levél érkezett a „Torockói és Szt. Györgyi Szomszéd Polgártársaink” részére ugyancsak magyar nyelven, mint a Iosif Mogáé:

Szerentsémnek tartanám, ha ezen jelenlegi csődületünkre megjelenének. Látni a Román nemzet célját és határozatát, nemkülönbön megérteni az Országunk hogy állását. Aki maradtam Polgártársaimnak, ne talán tán mintha szükségünk volna kegyelmetekre, csak azért, hogy hallják meg hangzásunkat, jó akarója

Simeon Prodan Probus
Prefect. Leg. 2. Romano Montano.

Prodan Probusról — akinek a „probus” (derék, becsületes) bizonyára felvett neve volt — nem maradtak fenn pontos életrajzi adataink. Silviu Dragomir, Avram Iancu korának legjobb ismerője mint Muzsina papját említi, aki prefektusként harcolt Iancu oldalán, s azt írta vezérének: „Parancsaid jobbák és kedvesebbek, és a nép végtelen szeretettel hallgatja hangodat. Mikor egy-egy leveledet felolvastam neked, valósággal újjászületnek.” (S. Dragomir: *Avram Iancu*. București, 1968. 341.)

Azon a napon, amikor a torockóiaknak szóló levél kelt, Prodan Probus még két levelet írt. Az egyiket Axente Severnek, s benne a Verespatak és Zalátna körüli harcokról ír, a másik pedig az enyedi magyarokhoz intézett felszólítás. „Nehéz versek voltak azon Petőfi úr versei — írja —; Sehonnai bitang ember — ki most ha kell, halni nem mer. / Meglátjuk most, hogy ki mer. / Mert megválíék ám, ki ember.” (S. Dragomir: *Studii și documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49 I—II*. Cluj—Sibiu, 1944—46. II. 303.; III. 128.)

Az események gyakran a vezető akarata és szándéka ellenére alakulnak. Torockón is sok minden efféle történt október folyamán.

A torockóiak most már a községben is állandó őréséget tartottak készenlétben. Kemény Farkas megdicsérte őket, megerősítette a választott nemzetőrparancsnokságot tisztségében, a századnak a 8. század nevet adta.

Most már a főispán is beavatkozik, és lelkesítő levelet intéz „Torocko Helysége Közönségéhez”, figyelmeztetve „legszentebb kötelességeikre”.

Prodan Probu aggodalommal figyeli táborából a további szervezkedést, s amikor arról értesül, hogy a torockóiak és a szentgyörgyiek a bedellői és a gyertyánosi románokat is meg akarják nyerni ügyüknek, újabb levelet ír.

A torockóiak minderről tájékoztatták Kemény Farkast, aki október 29-i keltezéssel úgy értelmezte Prodan Probu kezdeményezését, mintha a románok „hitet tettek” volna, s utasította 'Sakót a rend fenntartására. November 1-én pedig elrendelte, hogy tartsa az összeköttetést Járával, nehogy hátulról bekerítsék. Közben

azonban történt valami, ami a békét ismét megzavarta. A nemzetőrök — úgy látszik — nemcsak felszólítást intéztek a gyertyánosi románokhoz, hanem betörték oda, mert november 3-án Kemény már ilyen rendeletet küld 'Sakónak:

Úgy látom, hogy a környék ottan nyugodt; ezennel tudtára kívánom Uraságodnak adni, hogy mind a Turi, mind a Tordai századot viszarendeltem — az Gyertyánosi éjjeli megtámadást nem tartom helyesnek — azon szomszéd helységekkel lehet béke útján is megélni — a századok senkit meg ne támadjanak, hanem magokat csak védjék — segítséget támadás alkalmával minden esetben adunk.

Torockótól Torda olyan messze van, mint Gyertyánostól Tövis. Tordán Kemény Farkas parancsol, Tövisen Prodan Probu. A két tábor határán van Torockó és Gyertyános. A két község lakói be-betörnek egymáshoz felsőbb parancs nélkül vagy annak ellenére. Akinek fegyver van a kezében, annak nehéz parancsolni, különösen ilyen messziről. S a legtöbb támadás úgy indul, hogy a másik fél visszaut.

Kiegészítés — a regényben és a valóságban

Most térjünk vissza az *Egy az Isten* második részének arra a költői jelenetére, amelyben Adorján Manassé a Tordai-hasadékban bátyjára, Áronra bizza menyasszonyát, Blankát, ő maga pedig elindul a Monasteria-tetőre a román tábor vezérével tárgyalni. Az utat Ciprianu leánya, Zenóbia mutatta meg, akinek a vőlegénye, Adorján Dávid szakasztott mása Manassénak. Előbb két bátyjuk, Jonathán és Simon járt ott, de őket foglyul ejtették. A regényben Manassé közvetíti a békét, érvei meghallgatásra találnak, tizenhat tulkot és egy hordó pálinkát ajánl fel áldomásnak. Megállapodnak, összecsokolóznak (mint Jókai ugyanitt huszonnyolc évvel később a román körjegyzőkkel a Tordai-hasadék előtt), s megfogadják, hogy nem fogják bántani egymást. Manassé most már nyugodtan viszi menyasszonyát Torockóra, s Blankának az a kívánsága, hogy Zenóbiát és Dávidot is hívják meg a lakodalomra. Az esküvő azonban Blanka válásának kimondása miatt késik, s amikor végül mégis összeül a násznép, két paripa áll meg a tornác előtt. Az egyik Zenóbia, a másikon Adorján Dávidnak a holtteste. Mi történt?

„— A te bátyád megölte az én apámat — mondja Zenóbia Manassénak —, s az én bátyáim megölték a te bátyádat. S ez most már így fog menni mindig — mindig — mindig.“

Itt ér a regény a mélypontra, hogy később ismét felemelkedhessék. Zenóbia a „felvinci verekedés“-ről beszélt, ahol Adorján Dávid elesett, de éppen úgy történhetett volna ez Nagylakon vagy Gyertyánoson, amelyekről fentebb szó esett. A cselekmény folytatása szempontjából fontos, amit a Monasteria-tetőn a népvészér mond: „Mi békét kötöttünk veletek, megesküdtünk rá, meg is tartjuk. Hanem ha támad egy áruló saját népetekből, attól reszkessetek!“

A regénynek ezekben a drámai jeleneteiben benne vannak felnagyítva, áttételesen a történelmi valóság elemei: Manassé, a békeapostol okossága és bátorsága, amellyel az ellenfél táborában védtelenül megjelenik, és reális megegyezést köt, a román vezér becsületes szándéka, az adott szó szentsége, s a felelőtlen elemekről is szó esik, akikkel éppen elég baj lesz a továbbiakban.

Mert mi is történt ezekben a napokban Torockón?

Moga és csapata Torockó felé vette útját. Hogy mi történt ott, azt nagyon szűkszavúan, szenvtelenül és éppen ezért hitelt érdemlően írja le ifj. Zsákó István kolozsvári táblabíró 1906-ban Gyallay Pap Domokoshoz intézett levelében. „Moga vezér — úgy mond — csakugyan volt Torockón seregével, s aki a torockóiakkal tényleg kötött oly egyezséget, hogy bizonyos élelmiszerek kiszolgáltatása után [az én kiemelésem — M.I.] seregével továbbmegy, és biztosította Torockót, hogy semmi bántódása nem lesz az ő serege által, kikkel a torockóiak meg sem ütköztek. Az egyezés [a] Torockó és Szentgyörgy közötti téren kötött meg Moga és atyám között, ki annak táborába[n] személyesen megjelent. Az egyezés után Moga bejött Torockóra, miután atyám biztosította, hogy semmi bántódása nem lesz. Moga meg is tartotta szavát, s 24 óra alatt egész seregével elvonult Borév felé. Ezeket atyám személyes elbeszéléséből tudom.“

Egy bíró nyilatkozik így, aki hivatali pályáján számtalan tanút hallgatott ki, és tudja, hogyan kell a vallomás lényegét jegyzőkönyvbe venni.

Torockó történetirója, Borbély István szerint az egyezés Moga és 'Sakó között a városban jött létre, ifj. Zsákó István szerint a Torockó és Szentgyörgy közötti téren, s Moga csak azután vonult be a városba. Jókai is így hallhatta,

mert Adorján Manassé is egymagában megy el a román vezér táborába. 'Sakó István kockázata nem volt kisebb, mint az Adorján Manasséé; az eredmény mindkét esetben ugyanaz.

Jókai név szerint is említést tesz Moga felkelő táboráról az *Egy az Istenben* (2. rész, X. fejezet), mint amely Szind környékén, a Monasteria-tető és a Székelykő között székelt. 'Sakó Istvánt is egy helyen név szerint említi, mint a nemzetőrség századosát (2. rész, XXXI. fejezet). Az alakoknak ez a megkettőzése Jókainál törvényszerű. Az idézett dokumentumokból nyilvánvaló, hogy a tárgyalást a román vezérrel, amelyet a regényben Adorján Manassé folytatott, a valóságban 'Sakó István folytatta. És ha a regényben szereplő erélyes és szótartó román vezér prototípusát keressük, akivel Manassé a Monasteria-tetőn megegyezett, az nem lehet más, mint Iosif Moga, aki ezt a minősítést még a nacionalista magyar történetírástól is kiérdemelte. A regény cselekményének logikája megkívánja, hogy a névtelen monasteriai vezér egy adott pillanatban úgy viselkedjék, mint a valóságban Moga, Manassé pedig azt tegye, amit a valóságban 'Sakó tett.

S a regényírás logikája mellett a hadviselés logikáját is szóaltassuk meg. A két vezér abban állapodott meg, hogy Torockó élelmiszert fog szállítani a felkelő román seregnek (pénzről is volt szó, sőt a torockóiaknak a fegyvert is le kellett tenniük). Ennek fejében Torockónak és Szentgyörgynek nem lesz bántódása. Liviu Maior írja (*Avram Iancu — Scrisori*, 32.), hogy „a legnehezebb kérdés a katonai táborok élmezőjének volt”. Iancu lecsukatta a rendelkezéseit szabotáló molnárokat, megszervezte az élelmiszergyűjtést a hegyilakók ellátására. Nagyon kézenfekvő volt tehát, hogy a torockói völgy hadtáptérsége legyen. Így aztán a két községet egy időre el is kerülték a háború és a forradalom eseményei.

„Soha gyönyörűbb tavaszra nem emlékszem, mint amilyen az 1849-i volt. Gazdag aratás, bő szüret esztendeje volt” — írja Jókai. Aratás és szüret között azonban szörnyű dolgok történtek Torockó völgyében: „Egy magyar portyázó csapat a Torockóval szomszédos Gyertyánost, román falut, a lakosság ellenállása miatt felégette. Ezzel meg volt adva a jogcím Torockó ellen.” Diurbanu csapatai felgyűjtötták Torockószentgyörgyöt, s közeledtek Torockó felé.

Manassé elbúcsúzik családjától, kiset a házból. A piacon találja a nemzetőr parancsnokot, 'Sakó Istvánt, s tudatja vele menetele célját — a megrohanó elleneséget a kötött frigy megtartására rávenni.

„ — Adja Isten! — felelt rá a parancsnok. — De én nem hiszek benne. A szentgyörgyiek is megkísérték, s békeköveteiket felkoncolták amazok odaát. Sajnálom fiatal életedet, Manassé [...]”

Manassé elindult Szentgyörgy felé, egyedül; még csak egy pálca sem volt a kezében.

Szentgyörgyön kiderült, hogy ez a Diurbanu nem más, mint Vajdár Benjámin. Az Adorján házban nőtt fel, Manassé nővérének, Annának volt a jegyese. Aztán különböző szabálytalanságokat követett el. Bécsbe került, és Zboróy Blanka első férjének lett a titkára. Szeretőjével, a szép Cyrenével eszelték ki Torockó elpusztítását, hogy bosszút álljanak Blankán, aki keresztelte terveiket.

A jelkép világos: a népi társadalmat Bécsben eszelték ki. Torockón pedig beteljesedik a monasteriai román vezér jóslata: „Ha támad egy áruló saját népetekből, attól reszkessetek!” Tehát a bajt a renegátok keverik.

Diurbanu elmondja Manassénak diabolikus tervét. Csellel beveszik a várost — a bosszúálló Zenóbia fogja vezetni a támadást —, s kezükre jut az Adorján-ház egész népe. Mielőtt hozzákezdenének a terv végrehajtásához, Manassét a pincébe zárják. Ott van Lányi cigány is; mint egy egér, szétrágja Manassé kezén-lában a köteleket. Kitérnek a pincéből, Zenóbiával találják szemben magukat. Torockóról jött, megmentette Blankát és Annát, így hálálta meg az esküvői meghívást.

Az utcán hirtelen kiabálás hallatszik: „Meneküljtek! Háromezer honvéd jött meg Aranyosbó! Nyolc ágyúval! Mind elpusztulunk itt!” Ágyúdörgés hallatszik a Székelykő oldaláról. Zenóbia tudja, hogy az egész csak vaklárma, de hagyja futni Diurbanu embereit. Manassé arcába néz, aki annyira emlékeztet jegyesére, Adorján Dávidra. Manassé homlokon csókolja a lányt, a lány felpattan lovára, és „noroc bun”-nal távozik.

Így írja le Jókai a július végi eseményeket. Azt, hogy a Székelykő oldalán nyolc ágyúból lövöldözni kezdtek, s ettől megijedt és elszaladt az ellentábor, Orbán Balázstól vette (V. 208.). A béketárgyalásokról Borbély István is ír (*Torockó története 1848—49-ben*, 89—93). Jókai elbeszélésében itt ismét kettéválik Adorján Manassé és 'Sakó István. A nemzetőr százados a regényben nem megy tárgyalni, sajnálja az életét kockára tevő főhóst. De amit Manassé aznap művel, ahhoz

hasonlót a valóságban a nemzetőr százados tett. 'Sakó István tehát Adorján Manassé reális lénye, Adorján Manassé pedig a jobbik énje 'Sakó Istvánnak.

Azon a napon Szentgyörgy lángokban állott. 'Sakó hiába biztatta a nemzetőröket, hogy menjenek oltani, segíteni — nem hallgattak reá. Akkor a vezetőség tanácsra ült össze, s abban állapodott meg, hogy küldöttséget menesztenek Prodan Probuhoz. Elsőnek maga a nemzetőr százados jelentkezett. Boslát és Szakácsot hívta magával. Útközben Szentgyörgy felé puskatűz fogadta őket. A két kísérő visszafordult. 'Sakó egyedül ment tovább lóháton. Az út védelmére állított katonák fel akarták tartóztatni, de átugratott az akadályon, és nagy nehezen eljutott a vezérhez. Prodan először nem akart szóbaállni vele. Aztán amikor 'Sakó „excellenciás uram“-nak szólította, és „egy békés város hódolatát“ igyekezett tolmácsolni, mégiscsak bevezette sátorába. Hogy mit tárgyaltak, azt nem lehet tudni, 'Sakót hazamenet már román katonák kísérték. Másnap elküldte a kenyeret és a pénzt, amiben megállapodtak, Gyertyánosra.

Ez a változat nem kevésbé drámái, de kevésbé romantikus, mint a Jókaié. Borbély István fent idézett leírása szerint a dobolás békekötés után kezdődött a Székelykő oldalán, s erre vonult el az ellentábor. Ezt a mozzanatot sem a regényíró, sem a történetíró nem hagyja el, úgy látszik, annyira megrögződött a korabeli torockói folklórban. Egyébként az 1849 júliusában történt második torockói kiegészéről 'Sakó István levelesládája nem tartalmaz semmiféle iratot.

Tény az, hogy azon a nyáron Szentgyörgy elpusztult, Torockó megmaradt. Tény az, hogy ezekben a hetekben, pontosan július 14-én kötötte meg Bálcescu és Kossuth Szegeden a *Projet de pacification-t*, elhatározták egy román légió felállítását, s amikor Prodan és 'Sakó Torockószentgyörgyön kiegyezett, Bálcescu valahol az Érchegységben volt, útban a magyar kormány izenetével Avram Iancu felé. Tény az, hogy a forradalom és a szabadságharc ügye akkor már elbukott.

Epilógus

Eddig csak tetteiből ismertük meg 'Sakó Istvánt. A regény és a történelem határmezsgyéjén az sem érdektelen, hogy milyen ember volt tulajdonképpen ő, akit egyesek eszményi hősnek, mások vén uzsorásnak jellemeznek.

Sudár magas ember volt. Székének dupla ülökét készíttetett, hogy talpa éppen csak elérje a padlót. Kacsaringós fogójú botja tenyérrel volt hosszabb a rendes méretű botoknál. Szemtanú mesélte, hogy amikor mint öregember a piacon az ugyancsak torockói születésű Brassai Sámuellel összeölelkeztek — egyforma magasak voltak, és fehér hajukat fújta a szél. Brassait pedig mindenki hőrihor-gasnak írja le. 'Sakó István élete végéig torockói ruhában járt. Fizikai ereje idős korában sem hagyta el. Mesélik, hogy Torockóról gyalog járt be Kolozsvárra, ami Tordán át hatvan kilométer. De ő ismerte a hegyeken át a rövid utat, s ezen félannyi idő alatt ideért; még a kása sem hűlt ki a bögrében, amit magával hozott.

Igazi self-made man volt. Nem indult egészen alulról, de jól házasodott, és vagyonát többszörösen megforgatta. Már 1848-ban bányája, verője volt és földje Torockó valamennyi határrészén. 1861-ben Peterden tizenkétezer forintért birtokot vásárolt, 1873-ban eladta. 1863-ban a Szentgyörgy utcai ház helyére új kőházat kezdett építtetni, rontott formában ma is megvan. Honnan volt pénze? Mondják, hogy 1848-ban elásta a „vaskenyereket“, s bizonyára aranyát is. Akkor ásta ki, amikor felment az értéke. Egész életében szenvedélye volt a gyűjtés. Öntudatos, feltörekvő polgár volt, nemesi címet sem ő, sem fia nem fogadott el. De még arisztokratáknak is kölcsönzött pénzt. Nem törekedett közéleti szerepre, mégis 1848-ban egyszerre szakadt a nyakába három tisztség. A forradalom után visszavonult, később csak bányahivatali főnök és egyházi tanácsos volt. Minden takarékosága ellenére egyházi alapítványt tett, templomjáró ember volt, aranykrajcárokat osztott szét az alumnusoknak a cinteremben. A Szentgyörgy utcai öregek arra is emlékeznek, hogy egy-egy pénzdarabot az utcai lóganéjban is eldugott, s mulatott rajta, amikor a gyermekek naphosszat a ganéjban turkáltak, s keresték a piculákat.

Családi élete sajátosan alakult. 1848 után bizonyára az öregség hozta ki belőle azt a „nehéz torockói természetet“, ami miatt felesége törvényesen elvált tőle, hogy aztán 1865-ben ismét összeházasodjanak. Egyetlen fiát szigorúan nevelte, takarékoságra szoktatta, de végrendeletében neki nagyobb részt hagyott, „hogy István fiam a haza boldogításában és a közterhek könnyítésében bár nyomdokaimat követhesse“. Fia összekülönbözött vele, 1866-ban megszőkített hazulról, s részletes naplót vezetett vándorlásairól egy évig. Kár, hogy nem folytatta. 'Sakó Istvánról azt mondják, hogy erőszakos ember volt. De vajon megtagadhatja-e

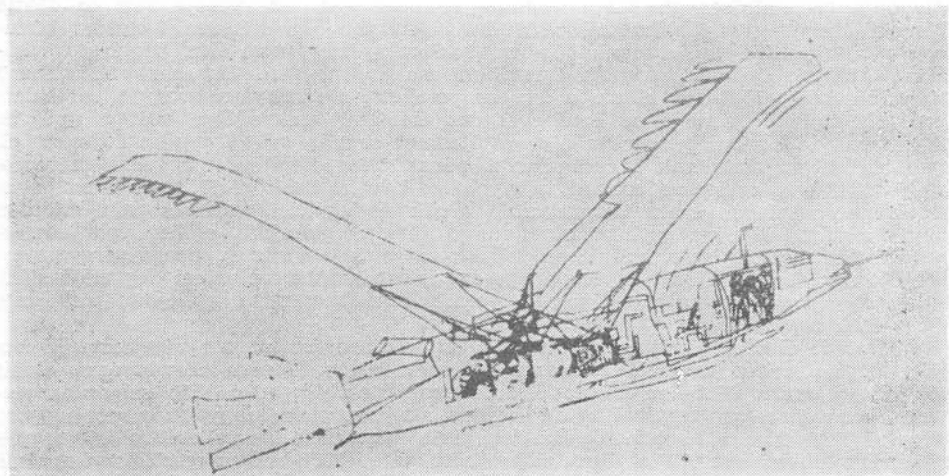
magát a családban az, aki kiáll a menekülők elé, és visszakergeti őket házaikba, aki belovagol az égő torockószentgyörgyi házak közé, mikor feje felett már összecsapnak a lángok?

Csak Adorján Manassében volt annyi önuralom, hogy mikor indulatba jött, mindössze két vörös folt jelent meg a homlokán, egyszer meg a szorításától elgörbült kezei között a pisztoly csöve. De Manassé romantikus hős, nem mérhetjük földi mértékkel. 'Sakó István viszont torockói vasműves volt, akitől semmi sem volt idegen, ami emberi. Energiája józansággal párosult, a béke és a mérséklet embere volt, tudta, hogy mit lehet és kell tenni az adott helyzetben Torockón. Felelősséget érzett szülővárosáért, s abban benne volt család, vagyon, táj és ember. Szeretett olvasni, nemcsak a bibliát, de fejét nem zavarta meg semmiféle elmélet. S az okos kompromisszumok megszervezése 1848-ban nem járt kevesebb kockázattal, mint a felelőtlen kérdés, amit rendszerint felelőtlen futás követ. Életét kockára tette, de jól megfontolta, hogy miért. Hihető, hogy román kapcsolatai őszinték voltak. Neki a bánya, a föld, a polgárosodás, a művelődés volt a fontos, ennek a feltétele pedig Torockón a józomszédság. Régivágású torockói ember volt, nem is akart több lenni. Gyászjelentésében példának idézték arra, hogy „házi kézi munkával is, takarékoság mellett lehet biztosítani polgári jólétet, s hogy ily munka mellett is a közügyekbeni tevékeny részvétel lehetséges“. 1892. július 8-án halt meg.

'Sakó Istvánnak és Lengyel Sárának hatvannégy egyenesági leszármazója született, ezek közül negyvenhét ma is él — de egy sem Torockón. A családi sírboltba más költözött be, intézkedni kellett. Torockón ugyanis eredeti módja van a temetkezésnek. A Székelykövel átellenben, a hozzá képest dombocskának látszó Birgej (Bergl — kis hegy) oldalában fekszik a temető. A koporsókat nem földelik el, hanem a sziklába vajt barlangba helyezik egymás mellé. Minden családnak van egy ilyen hegybe fúrt kriptája. A barlanghoz egy függőleges, kürtöszzerű nyílás vezet, a síp. Csak ezt földelik el. A Zsakó család sírboltjának bejáratánál még egy fekete márványkő is áll, ami ritkaság Torockón. A szegényebbek csak egy cövekkel jelzik, hogy itt kell leásni a kriptához.

Mikor most négy éve odautaztam, a rokonok már kiásták a sípot. Rozoga létrán kellett lemászni. A teremnagságú sziklabarlangban egymás mellett feküdtek a koporsók. A régiek már egészen elporladtak, egy-egy torockói ruhafoszlány lógott csak ki belőlük; a lenvászon tartósabb, mint az emberi test. Az újabb koporsókon még a szegekkel kivert vagy ecsettel festett, néha verses felírás is olvasható. Egy díszes érckoporsó vált ki valamennyi közül, négy oroslánlába és négy emelő fogantyúja is volt. Ez a 'Sakó Istváné. Ezt helyeztük el középre, a bejáratnál szemben. Rozsdás kulcsát magammal hoztam. A bejáratot másnap befalazták. Többet senki sem férhet hozzá a sziklásírhoz, ahol egy Jókai-regényhős porai nyugosznak, aki különben nekem is dedapám volt.

Mikó Imre

Kondor Béla: Repülés (részlet)